

ΤΟ 1789
ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟΚΡΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

3. ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΕΝΕΚΙΔΗ

Ἡ ἔξορση τῆς σημασίας τῶν γεγονότων τοῦ 1789 προσκρούει ἐνίοτε στίς ἀντι-
ρήσεις μικρόψυχων καὶ κοντόφθαλμων σύγχρονων ἐρευνητῶν¹ πού, ἀπλοποιώντας

1. Παραλείπομε φυσικά τούς παλαιότερους συγγραφείς πού διατύπωσαν, ὅπως εἶναι γνωστό, τή ζωνηρή ἀντίθεσή τους πρὸς τή μεταπολίτευση τοῦ 1789: τὸν Ἄγγλο Edmund Burke (*Reflections on the Revolution in France, with an introduction by H. D. Mahoney and an analysis of the Reflections by Oskar Piest. The liberal Arts Press, New York 1955*), τὸν Joseph de Maistre (*Considérations sur la France, 1796. Essai sur le principe générateur des constitutions politiques, 1814. De la souveraineté (μεταθανάτια ἔκδοση τοῦ 1870)*, τὸν Louis-Ambroise de Bonald (*Théorie du pouvoir politique et religieux dans la société civile démontrée par le raisonnement et par l'histoire, 1796*) καὶ τὸν Hippolyte Taine (*Les origines de la France contemporaine, Deuxième Partie « La Révolution »: «L'Anarchie», «La Conquête jacobine», «Le Gouvernement révolutionnaire» 1875 - 1893*). Γιὰ τίς πρόσφατες ἀρνητικὲς τοποθετήσεις, βλ. F. Furet et M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution Française, Flammarion, Paris 1988*. P. Chaunu, *Le grand déclassément. A propos d'une commémoration, Robert Laffont, Paris 1989*. Ἐνδιαφέρουσες οἱ τοποθετήσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ἀπέναντι στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Βλ. χαρακτηριστικὰ τὴν ἀρνητικὴ τοποθέτηση τοῦ καρδινάλιου Decourtray σὲ συνέντευξή του στὴν ἐφημερίδα *Le Monde* τῆς 21.VI.1989. Σπάνια περίοδος τῆς Ἱστορίας ἀξιώθηκε τόσην ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἰδεολογικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐξελέξεων, ὅσην ἡ δεκάχρονη πολιτικὴ κοσμογονία τοῦ 1789 - 1799. Βλ. σχετικὰ τὴν προσεκτικὴ καὶ εἰς βάθος ἀνάπτυξη τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν καθηγητὴ A. Soboul, διευθυντὴ τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἱστορίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, στὸ λήμμα «*Révolution Française*» τῆς *Encyclopaedia Universalis*, τόμος 14ος, 1968, σσ. 208 - 222. Ἄξιοπρόσεκτο τὸ πρῶτο κεφάλαιο, πού ἀναφέρεται στίς «*ἱστορικὲς ἐρμηνεῖς*». Τοῦ ἴδιου: *La Civilisation de la Révolution Française*, ἐκδ. Artaud, Παρίσι 1989. Θεωρεῖται ὡς εἶνα κλασσικὸ ἔργο στὸ χῶρο τῆς μαρξιστικῆς ἱστοριογραφίας.

στό ἔπακρο πολύπλοκες καταστάσεις καὶ μὴ λογαριάζοντας τὸ πνευματικὸ καὶ θεσμικὸ ἐποικοδόμημα τοῦ Ἰγώνα, ἀρέσκονται νὰ προβάλλουν τὰ καταλυτικὰ γιὰ τὴ Δημοκρατία κατοπινὰ γεγονότα: τὴ λεγομένη Χρονιά τοῦ Τρόμου (1793), τὴν καρατόμηση τῶν Lavoisier καὶ Chénier, τὶς καισαρικὲς τάσεις ἐνὸς Βοναπάρτη, πού, ὡστόσο, χάριε στοὺς πολιτειακοὺς θεσμοὺς πού θέσπισε καὶ διατήρησε ζωντανούς, ὀριστικοποίησε τὴν κατάλυση τῆς φεουδαρχίας. Ἄλλ' ἀκόμη ἐντονότερα προβάλλονται, ὡς καταλυτικοὶ παράγοντες τῆς ἐφήμερης Δημοκρατίας, ἡ Παλινόρθωση, θὰ λέγαμε ἀκριβέστερα: ἡ μερικὴ παλινορθώση τοῦ 1815, ἡ λεγομένη Λευκὴ Τρομοκρατία καὶ τὸ κλίμα σκοταδισμοῦ πού ἀναπτύχθηκε καὶ πρόσκαιρα ἐπεκράτησε ὑπὸ τὴ σκιώδη ἐπιρροή τοῦ ὑπολειπομένου μονόπλευρου Κοινοβουλίου, τῆς λεγομένης *Chambre introuvable*².

Ἐπίσης, τὰ γεγονότα πού συνθέτουν τὴν κοσμογονία τοῦ 1789, ἡ ἐποποιία τῶν ἀμνηστικῶν πολέμων τῆς Δημοκρατικῆς Γαλλίας, ὁ πάνδημος λαϊκὸς συναγερομὸς κατὰ τῶν εἰσβολέων, ἡ διαμόρφωση νέων θεσμῶν, πρωτοφανέροντων καὶ γόνιμων στοχασμῶν, μὲ βάση τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐπιζοῦν στὴν ἱστορικὴ μνήμη τῶν ἐδαίσητων γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐλευθερίας Γάλλων, ἀλλὰ καὶ ἀρκετῶν πρωτοπόρων Ἐυρωπαίων πού τοὺς ἐνώνει κοινὴ δημοκρατικὴ ἰδεολογία.

Ἔχομε, ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, τὴ βαρύτερη μαρτυρία ἐνὸς Stendhal, πού δὲν παύει νὰ νοσταλγεῖ, διὰ στόματος τῶν ἡρώων του, τὴ μεγαλοσύνη ἐνὸς ἀνεπατάλητου ἔπους πού οἱ προεκτάσεις του φθάνουν καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα³.

Βέβαια, οἱ ἀνανεωτικοὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων θεσμοὶ καὶ οἱ γόνιμοι πρωτοποριακοὶ στοχασμοὶ θὰ μποῦν γιὰ ἀρκετὲς δεκαετίες στὸ περιθώριο. Ὁμως αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι θὰ τοὺς σκεπάσει ὀριστικὰ τὸ σκοτάδι τῆς λήθης. Ὁριμοὶ πιά γιὰ κοινωνίες μὲ εὐρύτερα ἰδανικὰ καὶ βαθύτερη κατανόηση, θὰ ἀναβλαστήσουν καὶ

2. Βλ. *Dominique Bagge, Les idées politiques de la France sous la Restauration, Παρίσι 1952.*

3. Εἰδικὴ ἀναφορὰ τοῦ Stendhal στὴν Ἑλλάδα, στὸ λιγότερο γνωστὸ ἀπὸ τὰ ἔργα του, στὸ ἀφήγημα *Armance* (1827). Τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τοῦ βιβλίου, ὁ *Octave de Malivert*, γεμάτος ἀπὸ τὶς μνήμες τῆς σχετικὰ πρόσφατης ἐπαναστατικῆς καὶ ναπολεόντειας ἐποποιίας, ἐκφράζει στοὺς δικούς του τὴν ἔντονη ἐπιθυμία του νὰ ἀνασυνδεθεῖ μὲ τὴν παράδοση τῶν στανροφοριῶν, συμπράττοντας μὲ τὸν φιλέλληνα συνταγματάρχη *Fabvier* ἢ συμπολεμώντας μὲ τοὺς Ἕλληνες γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ Μεσολογγίου. Δοκιμάζει ἀβάσταχτη συγκίνηση ὅταν, βαριά ἤδη ἄρρωστος, σχεδὸν ἐτοιμοθάνατος, ἀντικρίζει ἕνα ἀπόβραδο, ἀπὸ τὸ πλοῖο πού τὸν μεταφέρει στίς ἀπελευθερωμένες ἐλληνικὲς ἀκτές, τὰ βουνὰ τοῦ Μοριά. Αὐτὸ καὶ μόνο τὸ ὄνομα « Ἑλλάδα » ξαναδίνει γιὰ μιὰ στιγμή θάρρος στὸν εἰκοσάχρονο νέο πού χαροπαλεύει καὶ πού ἀναφωνεῖ: « σὲ χαιρετίζω, γῆ τῶν ἡρώων ».

θὰ ξαράρθουν ἐν μέρει στὴν ἐπικαιρότητα μὲ τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ 1830, τοῦ 1848, τοῦ 1871. Καὶ σὰν ἀπόηχος τῆς ἰδεολογίας τοῦ 1789 ἦρθε ἡ ἀπάντηση στὶς κατάφωρες παραβιάσεις τῶν θεμελιακῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διάρ-
κεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μὲ τὰ ὀλοκαυτώματα καὶ τὶς γενοκτονίες του. Τὸ
Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1946 κατακυρώνει τὴν ἐπικαιρότητα τοῦ 1789, ἀφοῦ φέρει
ὡς προμετωπίδα αὐτούσια τὴ Διακήρυξη τοῦ 1789 γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώ-
που καὶ τοῦ Πολίτη. Ἡ ἀπήχηση τοῦ 1789 ὑπῆρξε πραγματικὰ τεράστια σὲ ἔκταση
καὶ σὲ βῆθος καὶ ἀνεξάντλητη σὲ ἱστορικὴ διάρκεια.

Δὲν εἶναι ἄγνωστο στὸ χῶρο τῆς Ἱστορίας τὸ φαινόμενο ἐνὸς ρυακιοῦ μὲ γάργα-
ρα καὶ κρυστάλλινα νερὰ πὸν χάνεται στὰ ἔγκατα τῆς γῆς γιὰ νὰ ἀναφανεῖ, διογκω-
μένο καὶ παφλάζον, μίλια μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀφετηρία του.

Βέβαια, ἡ φιλοσοφία πὸν συμπυκνώνει τὰ στοιχεῖα τῆς κοσμογονίας τοῦ 1789
δὲν ἔπесе τυχαῖα, ὡσὰν μετεωρόλιθος, δίνοντας τὸ σύνθημα σὲ πρωτόγνωρες πολι-
τικὲς καὶ πολιτειακὲς διεργασίες. Εἶναι ἐξακριβωμένο πὸς οἱ κοινωνικὲς καὶ θεσμικὲς
μεταρρυθμίσεις πὸν συντελέστηκαν, μαζὶ μὲ τὴν ἄλω πὸν τὶς περιβάλλον, πηγάζουν
κατευθείαν ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ προηγηθέντος Διαφωτισμοῦ. Δὲν ἔχει ἰδιαίτερη
σημασία ὅτι πολλοὶ φορεῖς τῆς ἰδεολογίας τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ θεμελιωτὲς τοῦ ἰδεο-
λογικοῦ ὑπόβαθρου τοῦ 1789, θορυβημένοι ἀπὸ τὶς ἐπαναστατικὲς ἀκρότητες, ἀπο-
δοκίμασαν μαζὶ μ' αὐτὲς καὶ τὸ κίνημα στὸ σύνολό του, διαχωρίζοντας ἔτσι — μὲ τὴ
χαρακτηριστικὴ ἐξαιρέση τοῦ πρωτοπόρου Condorcet⁴ — τὴ θέση τους ἀπὸ μιὰ Ἐ-
πανάσταση πὸν οἰονεῖ τοὺς «ξεπερνοῦσε».

Φυσικά, ἡ κοινότοπη φράση: ἡ Ἐπανάσταση «θυγατέρα» τοῦ Διαφωτισμοῦ,
δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβής. Γι' αὐτό, καλὸν εἶναι νὰ ἀντιμετωπίζεται τὸ θέμα μὲ
περίσκεψη καὶ μὲ τὴν αἴσθηση τῶν ἀναγκαίων ἀποχρώσεων. Θυγατέρα ἴσως ὄχι
ἀλλὰ, πάντως, κατὰ κυριολεξία, κληρονόμος. Ὡστόσο, γεγονὸς παραμένει ὅτι οἱ πνευ-
ματικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἡγέτες στὸ χῶρο τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς γενικότερα
κοινωνίας εἶχαν ἀνατραφεῖ καὶ ποτιστεῖ μὲ τὰ διδάγματα τοῦ πνευματικοῦ κινήμα-
τος πὸν ἄνθισε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Καὶ πὸν κύρια στοιχεῖα του — τὰ ἀναφέρω
μὲ συντομία — ἦταν ἓνας ἀνυποχώρητος ὀρθολογισμὸς/ρασιοναλισμὸς (le règne

4. Βλ. τὸ συναρπαστικὸ καὶ λαμπρὰ θεμελιωμένο βιβλίον τῆς Elisabeth καὶ τοῦ Robert Badinter, Condorcet, Fayard, Παρίσι 1988, καὶ, εἰδικότερα, τὰ ὅσα ἀναπτύσσονται σχετικὰ μὲ τὶς ἐξε-
λίξεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στὸ Κεφ. IX, σσ. 504-510. Ἐπίσης, γιὰ τὸ θέμα τῆς ἰσοπολιτείας
τῶν Ἑβραίων, βλ. Robert Badinter, Libres et Égaux, L'émancipation des Juifs. 1789-1791,
ἐκδ. Fayard, Παρίσι 1989.

καν, μαζί με τὸ θεωρητικὸ τους ὑπόβαθρο, ξεκينوῦν ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ εἶχε ἀκριβῶς προηγηθεῖ, διδάγματα ποὺ συμπυκνώνονται στὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη τῆς 26ης Αὐγούστου 1789⁷. Τὸ ἄρθρο 3 τῆς Διακήρυξης οὐρίζει ὅτι «ἡ ἀρχὴ τῆς κυριαρχίας ἐνυπάρχει στὸ Ἔθνος. Κανένα συλλογικὸ Σῶμα, κανένα ἄτομο δὲν νομιμοποιεῖται νὰ ἀσκει ἐξουσία ποὺ δὲν ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ Ἔθνος». Ἀποκλείεται ἄρα, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἡ ἄσκηση ἐξουσίας ἀπὸ ξένη Δύναμη. Ἀργότερα, τὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1793 ἐξαγγέλλει τὴν ἀρχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Γαλλία παραιτεῖται ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τρίτων κρατῶν, ἀλλ' ἀντίστοιχα εἶναι ἀποφασισμένη νὰ μὴν ἀνεχθεῖ οποιαδήποτε παρέμβαση ποὺ, μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο, θὰ ἔθιγε τὴν ἀνεξαρτησία της. Εἶναι συγκινητικὸ γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλλήνες τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρωτοπόρος καὶ πρωτομάρτυρας τοῦ Γένους Ρήγας Φεραῖος στὸ Σύνταγμά του τοῦ 1797 ἀναγράφει σχεδὸν ἐπὶ λέξει τὴν ἴδια αὐτὴ διάταξη: «Οἱ Ἑλλήνες δὲν ἀνακατώνονται εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἄλλων ἐθνῶν· ἀλλ' οὔτε εἶναι εἰς αὐτοὺς δυνατὸν νὰ ἀνακατωθοῦν ἄλλα [ἔθνη] εἰς τὴν ἐδικήν των» (ἄρθρο 119).

Ἡ ἴδια αὐτὴ Γαλλικὴ Διακήρυξη παρεμβάλλει στὰ θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου τὴ νομιμότητα τῆς ἀντίστασης στὴν καταπίεση, ποὺ θὰ ἰσχύσει καὶ στὸ διεθνὴ γῶρο. Ὅ,τι, λοιπόν, προκύπτει βασικὰ ἀπὸ τὶς διατάξεις αὐτὲς εἶναι ἡ ἀρχὴ

jusqu'à la veille de la Grande Guerre, 1923. Τοῦ ἴδιου, *La Révolution Française et le Droit des Gens*, στὸ Annuario de la Asociacion Francisco de Vitoria, IV (1931 - 1932), σ. 85 ἐπ. Β. Mirkin-Guetzévitch, "L'influence de la Révolution Française sur le développement du Droit International dans l'Europe Orientale", Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye, τ. 22 (1928 - II). J. Godechot, *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799*, 2 τ., συλλογικὸ ἔργο ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Paul Lemerle: *Collection Historique*, Παρίσι 1958. E. Nys, «*La Révolution Française et le Droit International*», στὸ συλλογικὸ ἔργο *Études de Droit International et de Droit politique*, ἐκδ. Castaigne Βρυξέλλες καὶ Παρίσι 1896, σσ. 318 - 406. Πολὺ πιὸ πρόσφατη ἡ ἀξιόλογη εἰσήγηση τοῦ J. Dehaussy στὸ 22^ο Συνέδριο τῆς *Société Française pour le Droit International* (Dijon 1 - 3 Ἰουνίου 1989) μὲ τὸν τίτλο: *La Révolution Française et le Droit des Gens* (πολυγραφημένο ἀντίγραφο μὲ προοπτικὴ νὰ περιληφθεῖ στὶς ἐκδόσεις A. Pedone, *Colloques de la S.F.D.I.*, 1989).

7. Βλ. M. Gaucher, *La Révolution et les Droits de l'Homme*, Gallimard, Paris 1989. St. Rials, *La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*, Hachette, "Pluriels", Paris 1989. Antoine de Baecque, Wolfgang Schmale καὶ Michel Vovelle, *L'An des Droits de l'Homme*, Presses du CNRS, 1989. *La conquête des Droits de l'Homme*. Ἐκδοση τῆς Γαλλικῆς Ὀμοσπονδίας γιὰ τὴν UNESCO καὶ τοῦ Συνδέσμου τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, Παρίσι, "Le Cherche-Midi", 1989.

τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κράτους μὲ βάση τὴν ἐλεύθερη βούληση τοῦ Ἔθνους καί, ὡς φυσική συνέπεια, ἢ αὐτοδιάθεση τῶν λαῶν. Ἐκ τῆς στιγμῆς ποὺ θὰ ἀναγνωρισθοῦν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη, θὰ ἀναγνωρισθοῦν, κατὰ τὴν λογικὴ φορὰ τῶν πραγμάτων, καὶ τὰ δικαιώματα τῶν λαῶν. Ἀναγνωρίζεται ὅτι κάθε λαὸς ἔχει τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα νὰ καθορίζει κυριαρχικὰ τοὺς κανόνες Δικαίου ποὺ διέπουν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν του ὀργάνωση· ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποσχίζεται ἀπὸ τὸ πολιτειακὸ συγκρότημα στὸ ὁποῖο ὑπάγεται, προκειμένου νὰ ἀποτελέσει αὐθύπαρκτο κράτος ἢ νὰ ἐπιδιώξει τὴν προσάρτησή του σὲ χώρα πρὸς τὴν ὁποία φυλετικὰ ἢ πολιτιστικὰ συγγενεῖται. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων, ποὺ ἔμελλε νὰ διαδραματίσει καθοριστικὸ ρόλο κατὰ τὸν 19 καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{οῦ} αἰώνα, μὲ τὴν « ἀφύπνιση » τῶν ἐθνοτήτων τῆς Κεντρικῆς καὶ Νότιας Εὐρώπης. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἀρχή, ἡ Γαλλία δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνει τὰ ἐδαφικά της ὅρια παρὰ μόνον ἐφόσον ὁ ὑπὸ προσάρτηση λαὸς θὰ ζητοῦσε ἀπερίφραστα τὴν ἔνωση μὲ δημοψήφισμα (προσάρτηση τῆς πόλης Avignon καὶ τοῦ Comtat Venaissin, ἔπειτα ἀπὸ δημοψήφισμα).

Ἄλλὰ τὸ σημαντικότερο ἐπίτευγμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789, ἐκεῖνο ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἔχει τὴν μεγαλύτερη ἀπήχηση στὴν Εὐρώπη ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἡπείρους — κατ' ἐξοχὴν στὴ Βόρεια καὶ ἐν μέρει στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ —, εἶναι — ἐπανερχόμεθα καὶ πάλι στὸ ἴδιο κείμενο — ἡ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μακρινὴ πηγὴ ἔμπνευσης τῶν σημερινῶν θεσμικῶν λύσεων, γιὰτὶ ἀπ' αὐτὴν πηγάζουν τὰ ἐν ἰσχύϊ σύγχρονά μας κείμενα, ὅπως ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1948 καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση τῆς 4ης Νοεμβρίου 1950 γιὰ τὴν περιφρούρηση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν Θεμελιακῶν Ἐλευθεριῶν (Ρώμη 1950). Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός — ποὺ συνδέεται μὲ τὶς πνευματικὲς καταβολὰς τῶν σημερινῶν πρωτοπόρων — ὅτι στὴ σύνταξη τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν κειμένων συνέβαλαν ἐπιφανεῖς Γάλλοι νομομαθεῖς, πιστοὶ στὴν παράδοση τοῦ 1789, ὅπως ὁ René Cassin καὶ ὁ Pierre-Henri Teitgen.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀντιμετωπίζει τὰ κράτη ὡς μιὰ οἰκογένεια μὲ δεσμοὺς ἀλληλεγγύης καὶ ἀλληλεξάρτησης μεταξὺ τῶν μελῶν της, ποὺ ἀποκλείουν τὶς φηγόμενους καὶ ἰδιοτελεῖς τάσεις. Βασικὸ εἶναι γι' αὐτὴν τὸ θέμα τῆς ἐλεύθερης ἐπικοινωνίας τῶν κρατικῶν ὄντοτων χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται μεταξὺ τους νομικὰ ἢ φυσικὰ ἐμπόδια. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο θὰ διακηρύξει γιὰ μερικὸς ποταμοὺς τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλεύθερης ποταμοπλοΐας ἀνάμεσα στὰ παρόχθια κράτη. Ἡ ἐλευθερία αὐτὴ ἀφορᾷ εἰδικότερα τοὺς ποταμοὺς ποὺ παρουσιάζουν αὐταπόδεικτα διεθνῆς ἐνδιαφέρον. Ἀνήκουν

σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ὁ Σκάλδης (*Escaut*), ὁ Μεύσης (*Meuse*), ὁ Ρῆνος καὶ ὁ Μοζέλλας.

* * *

Στὸ κοσμογονικὸ κλίμα τοῦ 1789 ἡ Γαλλία προχωρεῖ μὲ τὴν ἴδια πάντα λογικὴ συνέπεια σὲ νέες καινοτομίες ποὺ ἀνοίγουν καινούργιους ὁρίζοντες στὴν Ἐπιστήμη τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Στις 12 Νοεμβρίου 1792, ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπέμβασης μὲ σκοπὸ τὴν ἀπολύτρωση καταπιεζομένων λαῶν υἰοθετεῖται μὲ εἰδικὸ ψήφισμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Ἐθνικὴ Συντακτικὴ Συνέλευση δηλώνει στὸ ὄνομα τοῦ Γαλλικοῦ Ἔθνους ὅτι θὰ προσφέρει βοήθεια καὶ συμπαράσταση σὲ ὄλους τοὺς λαοὺς ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερίαν τους. «*La Convention nationale promet fraternité et secours à tous les peuples opprimés*». Ἡ μεγαλειώδης αὐτὴ ἰδέα τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν Ἐθνῶν γίνεται πράξη. Μετὰ 39 χρόνια ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνηση στέλνει στὸ Μοριά τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ στρατηγοῦ, τοῦ μετέπειτα στρατάρχη *Maison*, ὡς ἀντίπαλο δέος στὴν εἰσβολὴ τοῦ Ἰμπραήμ⁸.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καταβάλλει προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὶς ἔνοπλες συγκρούσεις κατὰ τρόπο ἔννομο, ὥστε τὰ προβλήματα ποὺ ἐγείρονται νὰ ἀντιμετωπίζονται καὶ νὰ λύνονται μὲ βάση τὸ Διεθνὲς Δίκαιο (*jus in bello*).

Ἡ πληθωρικὴ ἐνασχόληση μὲ τὶς ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις στὸ γαλλικὸ Ἐξάγωνο, τὸ 1789 καὶ μετὰ, ὑποβάθμισαν ἀπὸ ἄποψη προβολῆς καὶ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους ποὺ ἀντιμετώπισε ἐξαιτίας τῆς ἐπιβουλῆς τῶν Εὐρωπαίων μοναρχῶν ἢ νεαρῆ Γαλλικὴ Δημοκρατία. Παραγνωρίστηκε ἔτσι τὸ γεγονός ὅτι ἡ Γαλλικὴ Δημοκρατία θεωρήθηκε ὡς ὁ ταραξίας τῆς Εὐρώπης, ὅτι ἐπληττε τὴν εἰθραυστὴ ἰσορροπία τῶν διεθνῶν σχέσεων⁹. Ἡ γενικὴ ἐκτίμηση στὰ Εὐρωπαϊκὰ ἀνακτοβούλια ἦταν ὅτι, ἐφόσον στὸ Βέλγιο καὶ στὴ Γερμανία πολλοὶ τάχθηκαν ἀλληλέγγυοι μὲ τοὺς ἐπαναστατημένους Γάλλους, ὑπῆρχε κίνδυνος ἢ «*λαίλαπα τῶν Παρισίων*» νὰ συμπαρασύρει, μαζὶ μὲ τοὺς Βουρβόνους, καὶ ἄλλες δυναστείες, ἀκολουθούμενες φυσικὰ ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς τάξεις ποὺ ἀπὸ καιρὸ νέμονταν τὰ πατροπαράδοτα οἰκονομικά τους προνόμια.

8. Βλ. Ἄπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμος Η', 1988, σ. 322 ἐπ. «*Γαλλικὸ στρατιωτικὸ σῶμα ὑπὸ τὸν στρατηγὸ *Maison* στὴν Πελοπόννησο*».

9. Εἰδικότερα, ἡ Μ. Βρετανία φοβόταν γαλλικὴ ἐνίσχυση τῶν φυγόκεντρων κινήματων ποὺ ἄρχιζαν νὰ μορφοποιοῦνται στὴν Ἰρλανδία καὶ σ' αὐτὴ τὴ Σκωτία.

Για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία τῶν νεότερων χρόνων, μιὰ σειρά ἀπὸ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στηρίζονται σὲ καθαρά ἰδεολογικὲς βάσεις, γεγονὸς ποὺ ἀρκετοὶ ξένοι πολέμαρχοι ἢ ἀποστατήσαντες Γάλλοι *émigrés* ἀδυνατοῦσαν νὰ κατανοήσουν. Ὁ πόλεμος — ταυτόχρονα ἔθνικὸς καὶ οἰκουμενικὸς ὡς πρὸς τὴν ἰδεολογικὴ του βάση καὶ ἀπήχηση — ἦταν στὴν οὐσία τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικὸς¹⁰ καί, ἀπὸ νομικὴ ἀποψη, “δίκαιος πόλεμος”. Στὴν ἰδεολογικὴ ἀκριβῶς αὐτὴ βάση στηρίζεται ἡ ρυθμιστικὴ προσπάθεια τῆς Ἐπανάστασης.

Χάρη σ’ αὐτὴν διαμορφώνεται ἡ ἀρχὴ τοῦ δίκαιου πολέμου, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ πόλεμος δὲν δικαιολογεῖται ἂν ἐκφράζει ἀπλῶς καὶ μόνο τὴν κυρίαρχη κρατικὴ βούληση. Ἡ νομιμότητά του ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἠθικὰ ἐρεῖσματα καὶ βασίμη αἰτιολογία. Ἔτσι, ὁ πόλεμος εἶναι ἀθέμιτος ἂν προσβάλλει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος τῶν κρατῶν. Ἀντίθετα, δίκαιος εἶναι ὁ πόλεμος ὅταν ἀσκεῖται ὡς δικαίωμα νόμιμης ἄμυνας γιὰ τὴν προάσπιση τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς ἀπειλούμενης Πολιτείας.

Στὸ ἴδιο περὶπου πλαίσιο θεσμοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ἡ ἀρχὴ τῆς κοινῆς ἐνέργειας τῶν κρατῶν κατὰ τοῦ ἐπιτιθέμενου. Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη θεμελίωση ἑνὸς θεσμοῦ ποὺ ἔμελλε νὰ ἐξαρθεῖ ἰδιαίτερα μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον, ἐνῶ ἰσχύει σήμερον ὡς θεμελιακὸς θεσμὸς τοῦ ΟΗΕ. Ὀνομάζεται συλλογικὴ ἀσφάλεια. Σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια λογικὴ, πρέπει νὰ ἀπαγορευθεῖ ὄχι μόνο ὁ ἐπιθετικὸς πόλεμος ἀλλὰ καὶ ἡ συμμαχία ποὺ ἀποβλέπει σὲ ἐπιθετικὸς - ἐπεκτατικὸς σκοπούς.

Ἐλευθερία, Ἰσότητα, ἀλλὰ καὶ Ἀδελφοσύνη, τὸ Ἐπαναστατικὸ αὐτὸ Τρίπτυχο ἐξαιρεῖ ὄχι μόνο τὴν ἀλληλεγγύη τῶν πολιτῶν ἀλλὰ καὶ τὴν κοινὴ σύμπραξη τῶν κρατῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν ὑψηλῶν στόχων τῆς κοσμογονίας τοῦ 1789.

Ἀπὸ τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν ἰδεῶν πηγάζει καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἔνοπλης παρέμβασης τῆς Διεθνoῦς Κοινοτήτας γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης, ὅταν διαταράσσεται ἀπὸ ἀθέμιτες ἐνέργειες. Οἱ πρωτεργάτες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἐξῆραν τὸ ἰδανικὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς Διεθνoῦς Ἀλληλεγγύης σὲ τέτοιο ὑψηλὸ βαθμὸ, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ θεμιτὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἔνοπλη παρέμβαση προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθεῖ μεταξὺ κρατῶν καθεστῶς Εἰρήνης καὶ Ἀσφάλειας μὲ ἀπαραίτητο ὑπόβαθρον τὴ Δικαιοσύνη.

* * *

10. Ἀξίζει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἐπὶ δύο αἰῶνες οἱ διαδοχικὲς γενεὲς τῶν Γάλλων συγκράτησαν στὴ μνήμη τους ὡς ἔθνικὴ παρακαταθήκη τὶς περιφανεῖς νίκες τοῦ *Valmy* (1792) καὶ τῆς *Jemmapes* (1792). Ἐξίσου τιμῶνται ὡς ἥρωες οἱ θεωρούμενοι ὡς πρωτεργάτες τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτυχιῶν τῆς ἴδιας περιόδου: οἱ *Hoche*, *Marceau*, *Carnot*, *La Tour d’Auvergne*.

Ἄλλὰ ἡ ἐπαναστατημένη Γαλλία δὲν ἀρκέσθηκε στὸ μεγαλειώδες νομοθετικὸ τῆς ἔργου καὶ στὴ θέσπιση νέων θεσμῶν ποὺ ἐκπορεύονταν ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἰδανικὸ ποὺ εἶχε ὡς βάση τὴν ἔξαρση τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Τὸ Γαλλικὸ Ἔθνος ἀπεδείχθη καὶ στὴν πράξη φιλόανθρωπο. Ἀναγνώρισε στοὺς Ἑβραίους, ὡς τότε πολίτες δεύτερης κατηγορίας, ἴσα δικαιώματα. Δρομολόγησε τὶς πρόεπουσες διαδικασίες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων, ἀνοίγοντας ἔτσι τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἀποαποικιοποίηση (décolonisation). Προβληματίσθηκε πάνω στὸ θέμα τῆς ἰσότητας ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Εὐαισθητοποιήσε τὴν κοινὴ γνώμη στὸ θέμα τῶν ἐνδεῶν, τῶν ταπεινῶν καὶ καταφρονεμένων. Ἔθεσε τὰ θεμέλια γιὰ τὴ λειτουργία χρηστής διοίκησης. Εἰδικότερα, κατὰ τὸ ἄρθρο 15 τῆς Διακήρυξης: «Ἡ κοινωνία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς κυβερνητικοὺς φορεῖς νὰ λογοδοτοῦν γιὰ τὴ διοικητικὴ τους δραστηριότητα καὶ τὴν ἐν γένει πολιτείαν τους». Ἐνίσχυσε τὶς καλὰς τέχνες μὲ τὴν προκήρυξη πληθώρας βραβείων, ποὺ πολλὰς φορὰς εἶχαν ἀρχαιοελληνικὰ θέματα. Ἀνάμεσα στοὺς διαγωνισμοὺς ποὺ προκηρῶχθησαν, ἀξιωματιμότερος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἀνέγερση μνημείου στὴ μνήμη τοῦ πρωτομάστορα τῶν νέων καιρῶν: τοῦ Jean-Jacques Rousseau. Ἐπιτυχέστατο μάλιστα θεωρήθηκε ἕνα πρόπλασμα τοῦ φιλοσόφου ντυμένον μὲ ἀρμενικὸ «καφτάνι». Προφανῆς ἄρα ἡ αἴσθησις τῆς ἀνάγκης γιὰ ἀποκατάστασι καὶ ἐξύψωσι τῶν ἀδικημένων ὑπόδουλων λαῶν καὶ βαθιὰ ἡ αἴσθησις τῆς οἰκουμενικότητας ὡς τὰ ὄρια τοῦ προσηγοῦ τότε κόσμου. Ἡ ἐπαναστατικὴ Γαλλία ἐνίσχυσε σημαντικὰ καὶ τὶς θετικὰς ἐπιστήμες, μὲ πρωτεργάτη τὸν Gaspard Monge, ποὺ, μαζί μὲ ὁμοτέχνους του ἀλλὰ καὶ μὲ εἰδικευμένους στὶς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς ἐπιστήμονες, ἔθεσε ἔμμεσα τὶς βάσεις τῆς παραγνωρισμένης — φοβᾶμαι — στὴν πατρίδα μας διεπιστημονικῆς μεθόδου.

* * *

Τὸ 1939, στὰ ἑκατοπεντητάχρονα τοῦ κοσμοϊστορικοῦ γεγονότος, στὴν περίοδο ἀνόδου τῶν φασιστικῶν/ἀνταρχικῶν καθεστώτων, ἡ μεγάλη ἐπέτειος πέρασε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἔξω ἀπὸ τὰ γαλλικὰ σύνορα, σχεδὸν ἀπαράτηρη. Ἀντίθετα, στὴ διακοσιοστὴ ἐπέτειο, ὁ ἔορτασμός τῆς Μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπανάστασις στὴν καρδιὰ τῆς Γαλλίας ἀλλὰ καὶ στὶς Ἀδελφὰς Δημοκρατίες, ὅπως ἀποκαλοῦσαν στὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια τοῦ φθίνοντος 18ου αἰῶνα τὶς Κάτω Χῶρες (ἀρχικὰ δύσπιστες, μῆπως ὁ ἔορτασμός προσλάβει γαλλο-κεντρικὸ χαρακτῆρα), τὴν Ἑλβετία, ὀρισμένα ἰταλικὰ κρατίδια..., ξεπερνᾷ σὲ λαμπρότητα κάθε πρόβλεψη, καταδεικνύοντας ἔτσι

τὴν ἐπικαιρότητά της¹¹. Ἀνάλογες τιμές ἀποδίδονται στοὺς ἀπόστολους καὶ πρωτεργάτες τοῦ κινήματος, στοὺς Ἐγκυκλοπαιδιστές, σὲ ὄλους ἐκείνους — Γάλλους ἢ μὴ — ποὺ φώτισαν τοὺς διαδρόμους ἀπογείωσης πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἰδανικὰ ἐνὸς κόσμου ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ἔθνικὴ, τὴν πολιτειακὴ καὶ τὴν ἀτομικὴ λύτρωση. Θέμα ἀσφαλῶς πανευρωπαϊκόν. Τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μὲ τὴ συνεργασία τῆς τιμώμενης χώρας, τῆς Γαλλίας, ὁργάνωσε στὸ *Grand Palais* τῶν Ἡλυσίων Πεδίων τὴ μεγαλειώδη ἔκθεση μὲ θέμα: « Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ Εὐρώπη τοῦ 1789 - 1799 ». Ὁ τρίτομος συνθετικὸς εἰκονογραφημένος κατάλογός της, μὲ τὴ σοφὴ κατανομὴ τῆς ὕλης, τιμᾷ μὲ λαμπρότητα τοὺς πρωτεργάτες τοῦ 1789¹². Τὸ ἔργο — μαζὶ μὲ τὴν πλουσιότατη βιβλιογραφία ποὺ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας τὰ δύο τελευ-

11. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά, χωρὶς νὰ νύθετοῦμε μονοκόμματα τὶς ἐκτιθέμενες ἀπόψεις, δύο σημαντικὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύθηκαν πρόσφατα στὴν παρισινὴ ἐφημερίδα *Le Monde*. Στὸ πρῶτο, μὲ τὸν τίτλο « *Un Parlement Européen de style 1789?* » (21. IV. 1989), ὁ ὑπογράφων τὸ ἄρθρο καθ. *Maurice Duverger*, ποὺ ἐξελέγη εὐρωβουλευτῆς σὲ ἰταλικὸ ψηφοδέλτιο, ἀναρωτιέται ἂν τὸ Εὐρωκοινοβούλιο ποὺ θὰ ἐκλεγεῖ στίς 18. VI. 1989 θὰ ἔχει τὸ θάρρος νὰ διευρύνει τὶς ἀρμοδιότητές του ἐμπνεόμενο ἀπὸ τὸ προηγούμενο τῶν γαλλικῶν *États Généraux* τοῦ 1789, ποὺ αὐτοανακηρύχθηκαν σὲ [Συντακτικὴ] Ἐθνοσυνέλευση.— Στὸ δεύτερο ἄρθρο, μὲ τὸν τίτλο « 1789 régné », ὁ συγγραφέας *Edgar Morin*, γνωστὸς πολιτικὸς ἐπιστήμων, Διευθυντῆς στὸ *C. N. R. S.*, ἀντιπαρθέτει τὶς δύο κοσμοϊστορικὲς χρονολογίες: τὸ 1917 (Ἰανουαριανὴ Ἐπανάσταση) καὶ τὸ 1789. Ἀναλύοντας τὰ πρόσφατα γεγονότα στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ὁ σ. διερωτᾶται ἂν τὸ 1917 δὲν ὑπέστη πρόσφατα κάποια ἀπομυθοποίηση. Κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβὴς ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ἀναγκαῖος πολιτικὸς ὀρίζοντας τοῦ 1789 εἶναι τὸ 1917. Σήμερα, μὲ τὶς βαθτεὶς μεταβολές ποὺ σημειώνονται σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς χώρες (Πολωνία - Οὐγγαρία - ΕΣΣΔ), στόχος φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐκδημοκρατικοποίηση καὶ ἡ περιφρούρηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὴ μεταστροφή ποὺ παρατηρεῖται στίς νοοτροπίες καὶ στὴ νέα στάση τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στοὺς πολιτειακοὺς θεσμοὺς ἀλλάζουν, κατὰ τὸν σ., οἱ προτεραιότητες, ἄσχετα μὲ τὸν κανόνα τῆς χρονικῆς διαδοχῆς. Ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ 1789 μπορεῖ νὰ προβληθεῖ σὰν ἓνα « ὑπέροχο γλυκοχάρμα », καθὼς ἔλεγε ὁ Χέγκελ. Πάντως, γιὰ τὸν φθίνοντα Εἰκοστὸ Αἰῶνα, τὸ καθοδηγητικὸ ἀστέρι φαίνεται νὰ εἶναι, κατὰ τὸν σ., ἓνα ἀνανεωμένο στὴ βαθύτερη οὐσία του 1789. Γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς Διακήρυξης τοῦ 1789, βλ. τὴν ἔγκυρη γνώμη τοῦ *Georges Vedel* στὸ Συνέδριο ποὺ ὁργάνωσε τὸ Συνταγματικὸ Συμβούλιο μὲ πρωτοβουλία τοῦ προέδρου του *Robert Badinter* στίς 25 καὶ 26 Μαΐου 1989: « *En 1789, la Déclaration illumine le paysage juridique français. Elle sera mise en oeuvre quatre-vingt-dix ans plus tard, au début de la IIIème République* ».

12. *La Révolution Française et l'Europe, 1789 - 1792*. *Γενικὴ Εἰσαγωγή. Μέρος Πρῶτο: Ἡ Εὐρώπη στίς παραμονές τῆς Ἐπανάστασης. ** Μέρος Δεύτερο: Τὸ ἐπαναστατικὸ γεγονός αὐτὸ καθεαυτό. *** Μέρος Τρίτο: Ἡ δημοκρατικὴ Ἐπανάσταση (« *La Révolution créatrice* »). Εὐρετήριο. Πλουσιότατη βιβλιογραφία.

ταῖα χρόνια στὴ Γαλλία—ἀξίζει κάθε ἔπαινο. Ἐπαινο ποὺ θὰ ἦταν ἀνεπιφύλακτος, ἂν ὁ εἰρημένος κατάλογος δὲν παρέλειπε νὰ μνημονεύσει, παράλληλα μὲ τοὺς ἄλλους Ἐυρωπαίους πρωτοπόρους στὸν ἴδιο ιδεολογικὸ στίβο, τὸ ἀδελφὸ κίνημα στὴν Ἑλλάδα¹³ καὶ τοὺς ἐμπνευστὲς του, τὸν Ρίγγα¹⁴, τὸν Κοραῖ¹⁵, τὸν Ἀνώνυμο Ἑλληνα τῆς Ἑλληνικῆς Νομορχίας¹⁶.

13. Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ἔναρξη τῆς Ἐθνεγερσίας θὰ ἐπικαλεσθοῦν οὐσιαστικὰ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ δίκαιου πολέμου. (βλ. τὴ Διακήρυξη τῆς Α' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Ἐπίδαυρος 15 Ἰανουαρίου 1822).

Ἐν καταστάσει τῆς ἐπὶ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν [. . .] εἶναι πόλεμος ἐθνικός, πόλεμος ἱερός, πόλεμος τοῦ ὁποίου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάγκη τῶν δικαίων τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς [. . .]. Δίκαια, τὰ ὁποῖα ἡ φύσις ἐρέσπειρε βαθέως εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ὁποῖα οἱ νόμοι σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν καθιέρωσαν, ὅχι τριῶν ἢ τεσσάρων, ἀλλὰ καὶ χιλίων καὶ μυρίων αἰῶνων τυραννία δὲν δύναται νὰ ἐξαλείφῃ. Καὶ ἂν ἡ βία ἢ ἡ ἰσχὺς πρὸς καιρὸν τὰ καταπλακώσῃ, ταῦτα πάλιν ἀπαλαίωτα καὶ ἀνεξάλειπτα καθ' ἑαυτὰ ἢ ἰσχὺς ἢ ἀποκαταστήσῃ καὶ ἀναδείξῃ οἷα καὶ πρότερον ἀπ' αἰῶνων ἦσαν...

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ πρῶτο Σύνταγμα τῆς Ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας εἶχε ὡς πρότυπο τὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1795. βλ. P. M. Kitromilides, « *European Political Thought in the Making of Greek Liberalism...* », *Parliaments, Estates and Representation*, Vol. 8, no 1, June 1988, χωρὶς νὰ λησμομηθεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση τοῦ Ἀλέξανδρου Σβόλου, τοῦ ἐπιφανέστερου Ἑλληνα δημοσιολόγου τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσοπολέμου: Alexandre Svolos, « *L'influence des idées de la Révolution française sur les Constitutions helléniques de la guerre de l'Indépendance* ». *Extrait de la Revue de la Révolution Française*, 1935, no 4.

14. Γιὰ τὴ μεταφύτευση, χάρη στὸ Ρήγα, τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, βλ. Λεάνδρου Βρανούση, Ρήγας, Ἀθήνα, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία « Ἀετός », 1953, καὶ πιὸ πρόσφατα, Paschalis M. Kitromilides, *Tradition, Enlightenment and Revolution. Ideological Change in Eighteenth and Nineteenth Century*, διδακτορικὴ διατριβή, *Harvard University, Cambridge, Mass.*, 1978, σσ. 271 - 319.

15. Παράλληλη, ἂν ὅχι ἰσότιμη, εἶναι ἡ πνευματικὴ προεργασία ποὺ σημειώθηκε καὶ στὴν Ἑλλάδα. βλ. σχετικὰ: Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, 5η ἔκδοση, « *Νεοελληνικὰ Μελετήματα* », « Ἐρμῆς », Ἀθήνα 1989, καὶ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, « *Republican Aspirations in Southeastern Europe in the Age of the French Revolution* », *The Consortium on Revolutionary Europe Proceedings*, 1980. Τοῦ ἴδιου, « *Πολιτικὸς οὐμανισμὸς καὶ Διαφωτισμὸς: συμβολὴ στὴ διερεύνηση τῆς ιδεολογικῆς λειτουργίας τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Montesquieu* ». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο *Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ. Πρακτικὰ τοῦ Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας*, Ἐκδόσεις Μ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1982. Ὡς πρὸς τὸν Κοραῖ, βλ. τίς διαφωτιστικὰς μελέτες τοῦ Πασχάλη Κιτρομηλίδη: « *Ἀδόπητες φοβερῶν πραγμάτων* » (*Συζήτηση γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ*). Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴ Νέα Ἑστία, τόμος 114, τεῦχος 1355, 1983. « *Οἱ φάσεις τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Α. Κοραῖ* » (*Πρόταση ἐρμηνείας*). Κέντρο Νεοελλη-

Ἄκόμη καὶ τὰ ἐμπνευσμένα ἀπὸ γαλλικὰ πρότυπα ἑλληνικὰ Συντάγματα τοῦ Ἰγώνου, ἐννοοῦμε τὰ Συντάγματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Τροιζίνης, πὸν εἶχαν ἀσφαλῶς τὴ θέση τους σὲ ἓνα σύγγραμμα τὸ ὁποῖο ἐξαίρει τὸν μόχθο ἐκείνων πὸν — ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἔθνικὴ τους προέλευση — στάθηκαν οἱ πρωτεργάτες μιᾶς ὕψηλης ἀποστολῆς γιὰ τὴν καταξίωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὶς ἄπειρες δημιουργικὲς του δυνατότητες, τὴν ἀξιοποίηση τῆς ἐλευθερίας, πὸν εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὀρθὴ σύλληψη καὶ ἔκφραση τῶν ἀναγκαίων πολιτειακῶν μορφῶν, καὶ τὴ γόνιμη ἐπίδοση στοὺς ποικίλους τομεῖς τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος.

Ἡ ἀναφερόμενη παρακάτω περικοπὴ τοῦ Alexis de Tocqueville — στὸ πάντα ἐπίκαιρο ἔργο του *L'Ancien Régime et la Révolution (1856)* — συμπυκνώνει στὴ βαθύτερη οὐσία της ὅλα ὅσα εἶχα τὴν τιμὴ νὰ σᾶς ἐκθέσω:

Δεδομένες εἶναι οἱ ἰδιαιτερότητες τῆς κάθε κοινωνικῆς ομάδας. Δεδομένη ἡ ἰδιομορφία πὸν παρουσιάζει τὸ κάθε ἄτομο λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν νόμων, παραδόσεων, χαρακτήρων καὶ γλωσσῶν. Ὅμως, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, πᾶνω καὶ πέρα ἀπὸ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες καὶ θεσμικὲς ἰδιομορφίες, εἶχε ὡς συνέπεια νὰ μετατρέψει σὲ ὀρισμένους εἰδικὲς περιπτώσεις τοὺς συμπολίτες σὲ ἀντιπάλους¹⁷ ἀλλὰ καὶ νὰ προκαλέσει τὸ πλησίασμα τῶν ἄλλοτε ἐχθρῶν καὶ τὴν προσέγγιση τῶν ἄλλοτε ξένων μεταξὺ τους¹⁸. Κατόρθωσε νὰ στήσει, παρὰ τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ καθενός, πὸν παραμένει ἀνέπαφη καὶ ἀκέρια, μιὰ κοινὴ πνευματικὴ πατρίδα πὸν τὴ συγκροτοῦν ἀνθρωποὶ ἰδεολογικὰ συμπορευόμενοι, πὸν ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ γίνουν συμπολίτες.

νικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε. Διήμερο Κοραῆ, 29 καὶ 30 Ἀπριλίου 1983, Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ. Ἀθήνα 1984. Βλ. ἐπίσης: E. G. Vallianatos, *From Graikos to Hellene - Adamantios Korais and the Greek Revolution*. Ἐκδοσὴ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1987.

16. Ἦτοι « Λόγος περὶ Ἐλευθερίας, δι' οὗ ἀποδεικνύεται πόσον εἶναι καλυτέρα ἡ Νομαρχιακὴ Διοίκησις ἀπὸ τὰς λοιπὰς ὅτι εἰς αὐτὴν μόνον φυλάττεται ἡ Ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τί ἐστὶ Ἐλευθερία, ὁπόσων μεγάλων κατορθωμάτων εἶναι πρόξενος, ὅτι τάχιστα ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ συντρίβῃ τὰς ἀλύτους της, ποῖται ἐστάθησαν αἱ αἰτίαι ὁπὸν μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἐφύλαξαν δούλην, καὶ ὁποῖαι εἶναι ἐκεῖναι ὁπὸν μέλλει νὰ τὴν ἐλευθερώσῃ. Συντεθεῖς τε καὶ τύποις ἐκδοθεῖς ἰδίῳ ἀναλόμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων παρ' Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνου. Ἐν Ἰταλίᾳ 1806 ».

17. Προφανῆς ἀναφορὰ στοὺς Γάλλους ἀντιφρονοῦντες, στοὺς βασιλόφρονες πὸν ἐξεγέρθηκαν σὲ 80, ὅπως ὑπολογίζεται, διαμερίσματα τῆς χώρας, εἰδικότερα στὴ Vendée, στὴ Βρετάννη καὶ στὴ Lyon. Βλ. εἰδικότερα: E. Gaborry, *Les guerres de Vendée*, ἐκδ. Robert Laffont, Collection « Bouquins », Παρίσι 1989.

18. Ἀντίστοιχη ἀναφορὰ σὲ Εὐρωπαίους ὁμοϊδεάτες μὴ γαλλικῆς καταγωγῆς.